

Окрім виробництва біодизелю, ще одним перспективним напрямком розвитку альтернативного пального виступає виробництво біоетанолу, який є паливом на рівні з бензином і його можна використовувати як 30-40% домішок до бензину з нафти. Розвивати цей напрямок вдається економічно доцільним, адже в Україні, як і при виробництві ріпаку, наявні всі природно-економічні умови для виробництва і реалізації біоетанолу: земельні ресурси, науковий, технічний і кадровий потенціал, діють законодавчо-правові акти розвитку ринку біопалив. В країні працює близько 90 спиртових заводів, а внутрішні потреби держави у спиртї та лікєро-горілочаних виробках повністю задоволені, хоча працюють заводи лише на 30% своїх встановлених потужностей. Однак реконструкцію для випуску біоетанолу здійснюють лише 11 заводів загальною потужністю близько 30 тис. т.[9, с. 31].

В стратегічних планах держави, в період з 2010 р. по 2020 р. за рахунок реконструкції заводів планується виробляти близько 286 тис. т./рік паливного етанолу, що забезпечить комплексне використання значної частини зернової сировини для виробництва кормів та моторного палива [10, с. 309]. Виробництво сировини, а саме вирощування зерна, до 2020 році передбачається довести до 80 млн. т., а в подальшому - і до 100 млн. т. [11, с.10].

Отже, сільське господарство набуває все більшої значимості як генератор продовольчої безпеки і водночас як постачальник сировини для паливно-енергетичної галузі, тобто створюються умови в короткостроковій перспективі для можливих суперечок «продовольство проти палива» за природні ресурси, зокрема землю і воду [9].

Висновки Таким чином, враховуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що в результаті застосування сучасних методів отримання біодизельного пального та біоетанолу, можна значно підвищити енергоефективність сільськогосподарських технологій виробництва, зекономити не аби які кошти на використанні означеного палива для сільськогосподарських потреб. Необхідно наголосити, що енергетична складова, як було показано в таблиці 1 сьогодні складає майже 25% в рослинницькому господарстві, і тому економія на паливі може бути досить суттєвою. Пріоритетність використання зазначених технологій саме в сільському господарстві обґрунтовується економією на транспортних та складських витратах, а оскільки більшість агропромислових комплексів чи сільських господарств переважно знаходяться у певній віддаленості від енергетичних агрегатів, використання такого диверсифікованого енергетичного джерела підвищує енергетичну незалежність сільськогосподарського виробництва.

Література

1. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко, Ф.В. Іваніна //Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3–9.
2. Арестенко В. В. Методи і моделі оцінювання конкурентоспроможності підприємств АПК / В. В. Арестенко //Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 10–16.
3. Дашевська О. В. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств АПК як передумова виходу на світовий ринок / О. В. Дашевська //Конкурентоспроможність економіки України: галузевий і територіальний аспекти. – Д.: ДУЕП, 2009. – 198 с.
4. Резник Н. П. Вплив інвестицій на конкурентоспроможність вітчизняної продукції АПК на світовому агропромисловому ринку/ Н. П. Резник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 10. – С. 103–107.
5. Ліпанова О. І. Формування конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств в умовах глобалізації / О. І. Ліпанова //Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 129–134.
6. Бабенко А. Г. Державне регулювання та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору / А. Г. Бабенко //Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 85–88.
7. Желєзна Т. А. Стан розвитку та перспективи виробництва і застосування рідких палив з біомаси / Т. А. Желєзна //Экотехнологии и ресурсосбережение. – 2004. – № 3. – С. 3–8.
8. Державний комітет статистики. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Калетнік Г. М. Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки / Г. М. Калетнік //Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 30–33.
10. Бевз С. М., Енергоефективність та відновлювані джерела енергії [Бевз С. М., Бондаренко Б. І., Буткевич О. Ф., Васько П. Ф., Віхорєв Ю. О. та ін] під. ред. А. К. Шидловського. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2007. – 560 с.
11. Месель-Веселяк В. Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк //Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7–14.

УДК 346.24

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОНОПОЛІЙ В МІЖНАРОДНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Ніценко В.С., Погребнюк К.С., Москаленко І.В.

В статті проведено всебічний аналіз функціонування монополій у сучасному світогосподарському житті. Пріділено увагу недобросовісній конкуренції, результатом якої є виникнення монополій. Розглянуто негативні наслідки діяльності монополій

Постановка проблеми. Проблеми монополізації господарського життя, конкуренція на товарних ринках привертають сьогодні пильну увагу не тільки фахівців, але і широких верств населення.

З початку 90-х років ці проблеми гостро стали перед Україною: без вживання твердих і послідовних заходів проти монополізму не можна сподіватися на успіх економічної реформи і переходу до ринкової економіки. Успіх економічних перетворень неабиякою мірою залежить від зваженої, вивіреної системи регулювання державою процесів монополізації і конкурентних відносин. Нашій країні, в спадок від командно-адміністративної системи колишнього СРСР дістався цілий комплекс гігантів-монополістів у промисловості, тому особливо важливою стає проблема демонополізації економіки і недопущення посилення ролі вже діючих на ринку монополій.

Зв'язок проблеми із важливими науковими та практичними завданнями витікає з того факту, що необхідно в динаміці аналізувати монополістичні тенденції розвитку монополій, для чого необхідно мати відповідне і сучасне інформаційне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, які стосуються даної проблеми розглядається в чисельних працях вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків:

- Г.А. Оганян та ін. розглядають причини, форми та види створення монополій у результаті вертикальної інтеграції та диверсифікації виробництва [2];

- Г. Філюк комплексно розглянув основні позитивні результати та негативні наслідки діяльності монополістичних структур в економічній системі, проаналізував особливості функціонування монополій у вітчизняній економіці [4];

- С.В. Мочерний дослідив причини виникнення і сутність монополій, а також форми монополій і наслідки монополізації економіки [1].

Незважаючи на значний науковий доробок вчених і практиків з даної теми, ряд важливих проблем тенденції розвитку монополій в міжнародному господарстві вимагають подальших досліджень, глибокого вивчення і формування нових підходів та напрямків вдосконалення.

Постановка завдання. Метою дослідження статті є співіснування, переплетення конкуренції і монополії в сучасній ринковій економіці в світі.

Виклад основного матеріалу. В Україні процес створення державного контролю по недопущенню недобросовісної конкуренції фактично почався з нуля, оскільки присутня ще зовсім недавно в управлінні економікою командно-адміністративна система за своєю суттю виключала наявність вільної конкуренції в господарській діяльності.

В кінці XIX сторіччя ринок мало не вперше за свою багатовікову історію розвитку зіткнувся зі

складними проблемами. Виникла реальна загроза для функціонування конкуренції – цього необхідного атрибуту ринку. На шляху конкуренції виникли істотні перешкоди у вигляді монополістичних утворень в економіці.

Історія монополії досягає глибокої старовини. Монополістичні тенденції в різних формах і в неоднаковому ступені виявляються на всіх етапах розвитку ринкових процесів і супроводжують їх. Але їх новітня історія починається в останній третині XIX сторіччя, особливо під час економічної кризи 1873 р. Взаємозв'язок явищ – криз і монополій – вказує на одну з причин монополізації, а саме: спробу багатьох фірм знайти порятунок від кризових потрясінь в міжнародному господарстві.

Особливого розгляду вимагає співвідношення конкуренції і монополії в сучасній економіці. Конкуренція належить до основних понять ринку, тобто до таких, без яких він не може функціонувати. Можна сказати, що ринок розвивався одночасним з розвитком конкурентних відносин.

Конкурентний ринок передбачає наявність необмеженого числа продавців, а також ситуацію, в якій кожний з них не має можливості впливати на ціну. Тут також діє вільний, безперешкодний доступ господарських об'єктів до будь-якого виду діяльності, наочна і доступна кожному інформація про стан ринку і можливі альтернативи, тут має місце диктат споживача над виробництвом. Все це свідчить про панування вільної конкуренції.

Але небезпечна конкуренції підштовхує підприємців до спроб відхилитися від неї, а це можливо тільки при завоюванні монопольного положення.

Створення перших монополій та встановлення ними монопольно високих цін на товари загострило конкурентну боротьбу між підприємствами та прискорило процес утворення монополій. Під загрозою банкрутства більш слабкі підприємства почали об'єднуватися з сильнішими. Так виникли різні монополістичні об'єднання: трести, картелі, синдикати, концерни [3].

Монополія – це поняття, протилежне конкуренції. Це добре видно на прикладі абстрактної категорії «чиста монополія», яка характеризує ситуацію абсолютної монополізації ринку однією фірмою. Природно, що це полярно протилежна ситуація, де для конкуренції зовсім не залишається місця.

Тому, монополія як економічний феномен характеризується двоїсто: по-перше, як інституціональне утворення (підприємство, фірма, корпорація), що володіє значними матеріальними, фінансовими, трудовими ресурсами та можливостями і посідає монопольне (домінуюче) становище на ринку; по-друге, як ринкова ситуація, що означає існування одного виробника або продавця на відповідному товарному ринку («чиста» ринкова монополія) [4].

Конкуренції в кінці минулого сторіччя завдано значного удару з боку монополій. Стрімка монополізація господарського життя спровокувала згортання і модифікацію конкурентних відносин, виникла загроза існування конкуренції як такої. Проте суспільство швидко оцінило згубність такої ситуації і своїми рішучими діями не допустило переходу її стану в критичне положення.

Сучасна ринкова економіка України характеризується співіснуванням, переплетенням конкуренції і монополії. Дуже важливою є проблема їх співвідношення. Можна вести мову про діалектичну єдність монополії і конкуренції. За К. Марксом: «У практичному житті ми знаходимо не тільки конкуренцію, монополію і їх антагонізм, але також і їх синтез, який є не формулою, а рухом. Монополія створює конкуренцію, конкуренція створює монополію. Синтез полягає в тому, що монополія може утриматися завдяки тому, що вона постійно вступає в конкурентну боротьбу». У таких умовах конкуренція перестає бути єдиним регулятором виробництва.

Сучасний господарський механізм є об'єднанням стихійного ринкового регулювання з свідомим управлінням з боку монополій і держави. Одну з його основ складає конкуренція, але в сучасних умовах це переважно недосконала конкуренція.

Можна виділити наступні особливості недосконалої конкуренції в світовому господарстві:

1. Це конкуренція, яка виникає за умов існування монополістичних утворень, що змагаються як між собою, так і з підприємцями середнього і малого бізнесу. У ній тон задають продавці і покупці, які мають певну монополію владу над продуктом, мають можливість маніпулювати цінами.

2. Якщо довершена конкуренція відбувалася перш за все за забезпечення збуту продукції, то монополістична має значно більший діапазон цілей. Тут конкурентна боротьба ведеться за монополізацію ринків збуту, джерел сировини, результатів науково-технічного прогресу, кредитних ресурсів, кваліфікованої робочої сили і т.д.

3. Конкуренція все більше переміщується з сфери обігу, де відбувається реалізація товарів, в сферу безпосереднього виробництва, з галузевого на міжгалузевий, загальногосподарський рівень. Недосконала конкуренція ґрунтується перш за все на нововведеннях у засоби виробництва, технологію, які знижують витрати на одиницю товару. Інновації в руках монополістів стають методом конкурентної боротьби.

4. Значно розширюється арсенал способів такої боротьби. Поряд з ціновою конкуренцією, що використовувалася раніше, застосовуються й інші способи. Відрізняють три основні форми конкурентної боротьби: цінова, нецінова і неекономічна (нечесна). Цінова конкуренція – це змагання виробників шляхом зменшення витрат виробництва, зниження цін на товари і послуги без істотної

зміни їх асортименту або якості. Виробники використовують маніпулювання цінами, тіньові ціни, таємні зменшення, маневрування цінами на різних ринках. Нецінова конкуренція – це завоювання конкурентної переваги за рахунок кращого використання досягнень науково-технічного прогресу. Тут застосовується продаж товарів вищої якості, пропозиція нових товарів для задоволення тих же потреб, надання більшого об'єму послуг, збільшення термінів гарантійного обслуговування, кращі умови виділення споживчого кредиту, проведення рекламних кампаній і т.п. І, нарешті, широко практикуються так звані неекономічні методи конкурентної боротьби. Це підкупи службових осіб для залагоджування справ, технічне шпигунство, переманювання на свою сторону кращих фахівців і тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що сьогодні діє якісно нова конкуренція, яка відображає нову структуру ринку, його монополістичний характер.

Так, наприклад, монополістичні тенденції в народному господарстві на сьогодні виділяють ряд чинників. До них відноситься перш за все науково-технічна революція (НТР), яка почала розгортатися в країнах з розвинутою промисловістю з середини 50-х років. Удосконалюючи всю систему продуктивних сил, НТР зумовила значне скорочення матеріаломісткості, енергоємності, капіталомісткості продукції, зменшення масштабів високоефективних підприємств в окремих галузях. Названі процеси привели до того, що в розряд високоефективних рентабельних підприємств стали потрапляти не тільки монополістичні об'єднання, але і середні і частина малих підприємств. НТР також підсилює конкуренцію, оскільки створює умови для погіршення положення тієї або іншої монополії шляхом появи на ринку нового продукту замість традиційного. Потік наукових відкриттів і нововведень підриває стабільність позицій окремих монополістичних об'єднань.

Особливістю сучасної монополізації народного господарства у світі є міжнаціональний характер, посилення ролі транснаціональних корпорацій (ТНК), особливо – міжгалузевих. В рамках багатогалузевих транснаціональних концернів створюється своєрідний «управлінський холдинг», який передає господарське управління виробництвом, реалізацію продукції своїм підрозділам, філіалам, тобто підсилює їх самостійність.

Майже усі найбільші ТНК по національній приналежності відносяться до «тріади» – трьом економічним центрам: США, країнам ЄС і Японії. Останніми роками активно розвивають свою діяльність на світовому ринку транснаціональні корпорації нових індустріальних країн. Галузева структура ТНК достатньо широка. 60% міжнародних компаній зайнято у сфері виробництва (перш за все вони спеціалізуються на електроніці, автомобілебудуванні, хімічній і фармацевтичній

промисловості), 37% – у сфері послуг і 3% – у видобувній промисловості і сільському господарстві. На рис. 1. показано у відсотках галузеву структуру ТНК в світі.

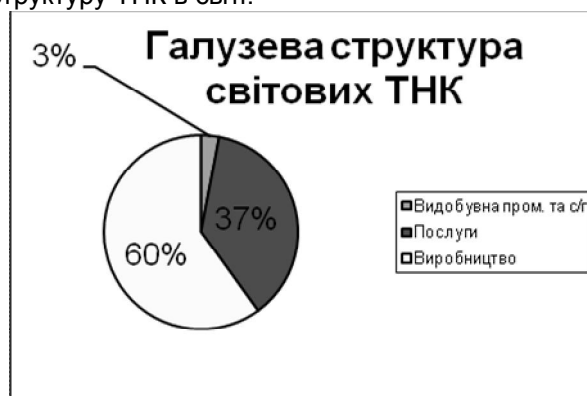

Рис. 1. Галузева структура світових ТНК

Чітко позначилася тенденція збільшення інвестицій у сфері послуг і технологічно інтенсивному виробництві. Одночасно знижується частка у видобувній промисловості, сільському господарстві і ресурсоемному виробництві.

Однією з особливостей сучасної монополізації у світі є також її скритний характер, тобто введення в сферу залежності від гігантських монополістичних об'єднань формально самостійних середніх і малих підприємств через систему під-контрактів, підпостачальників і т.п. Зокрема, на початку 80-х років спостерігалось поступове зростання ступеня монополізації ризикованого капіталу. Процес монополізації активно відбувається не тільки у сфері промисловості, але і за її межами – в роздрібному товарообігу, громадському харчуванні, сфері послуг, зокрема соціальних, сільському господарстві. Крім того, в сучасних умовах посилюється роль таких форм співпраці між монополістами, як організація спільних підприємств, обмін патентами, науково-технічною інформацією і т.д.

Це одна особливість сучасної монополізації – посилення централізації капіталу, перерозподіл власності. Основний вигравш при цьому одержують власники монополії-інтегратора. Це підсилює монополізацію власності, сприяє її залученню до розвитку продуктивних сил, тобто до структурних змін в економіці. Характерно, що такі процеси відбуваються перш за все на міжгалузевому рівні.

Процеси монополізації внесли істотні зміни в соціальне і господарське життя суспільства і в Україні. Вони зумовили зміну господарського механізму, підсиливши в ньому свідомі регулюючі сили. Прискорене виникнення крупних господарських об'єктів, координація діяльності в масштабі галузі і міжгалузевому просторі розширюють сферу планомірного розвитку економіки. Монополія, використовуючи чинник виробництва, веде до економії витрат виробництва, забезпечує споживачів дешевими і якісними товарами. Доведено, що збільшення об'ємів виробництва в два ра-

зи зменшує витрати на одиницю продукції на 20%.

Таким чином, монополії на сучасному етапі – це переважно великі підприємства з максимальною ефективністю і мінімальними витратами. Монополії, реалізуючи перевагу крупного виробництва, забезпечують економію суспільних витрат виробництва.

З іншого боку, кількість негативних чинників існування монополій значно більше і перший з них – практика утворення монополістичних цін. Монополістичні ціни відхиляються від ринкових, створюють додаткові прибутки монополістам і одночасно обкладають споживача своєю «даниною» на свою користь. Покупці вимушені купувати товари за цінами, які вищі, ніж в умовах конкурентного ринку. При цьому зростання цін спостерігається в основному на внутрішньому ринку, і створюється така ситуація, коли ціни на внутрішньому ринку вище, ніж на зовнішньому. Для зміцнення такого положення монополісти створюють штучний дефіцит на товари і послуги. Отже, найбільш явним зовнішнім проявом існування монополії є зростання цін і наявність дефіциту, стимулювання інфляційних процесів.

Ще одним негативним чинником наявності монополій є гальмування ними розвитку науково-технічного прогресу. Ослабляючи конкуренцію, монополія створює економічні передумови для обмеження введення у виробництво нововведень. Монополістичне положення і витікаючі з нього вигоди зводять нанівець стимулювання постійного удосконалення виробництва, збільшення ефективності. Можливість обійти конкуренцію приводить до уповільнення економічного розвитку.

Монополізація також приводить до деформації господарських відносин і процесів. Створюється структура, яка відповідає меті монополії – оптимізації монополістичних прибутків. В цьому випадку виникає також неправильний розподіл доходів (на користь монополіста), внаслідок чого здійснюється неправильне розміщення ресурсів. Крім того, монополістичні угоди типу картельних можуть сприяти збереженню економічно «кволих» підприємств, виділяючи їм відповідні пільги і встановлюючи ціни на високому рівні. Монополії фактично не дають зникнути нежиттєздатним підприємствам.

Висновки. Таким чином, монополія обумовлює гальмування конкуренції, що є загрозою для нормального ринку. Проаналізувавши позитивні і негативні чинники і наслідки монополій, можна дійти висновку, що монополія завдає великої шкоди народному господарству.

Тому, що на даному етапі проблема монополізації і недобросовісної конкуренції перестає бути чисто економічною – вона все більше стає політичною, і суспільною. Тому надзвичайно необхідно, аби населення України усвідомило всю пагубність і всі негативні наслідки монополії. Безперечно, в деяких випадках існування монополії є

виправданим і необхідним, але за цими процесами повинен здійснюватися суровий контроль з

боку держави по недопущенню зловживання своїм монополюним положенням.

Література

1. Мочерний С.В. Економічна теорія: Навч. посіб. / С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 640 с.
2. Оганян Г.А. Політична економія: Навч. посіб. / Г.А. Оганян, В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін.; За заг. ред. Г. А. Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с.
3. Тимочко Н.О. Економічна історія: Лекції / Н.О. Тимочко, О.А. Пучко, Л.М. Рудомьоткіна та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 268 с.
4. Филлюк Г. Соціально-економічні наслідки монополії: теоретичний і практичний аспекти / Г. Филлюк // Економіка України. – 2008. – № 1.

УДК 339.1:633.1

ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА КАТЕГОРІЮ «РИЗИК»

Бірченко Н.О.

В статті систематизовано наукові погляди щодо трактування змісту категорії «ризик» в контексті еволюції економічної науки.

Постановка проблеми. Результативність функціонування будь-якої економічної системи залежить від наявності численних факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Велика кількість ситуативних та суб'єктивних факторів створюють умови для прийняття більшості управлінських рішень в умовах невизначеності або часткової визначеності, що суттєво впливає на досягнення запланованих результатів тих чи інших дій, тобто зумовлює ризикований характер діяльності суб'єктів економічних відносин. Не є виключенням і діяльність суб'єктів аграрної сфери економіки, ситуативні фактори результативності діяльності яких доповнюються на відміну від промислової чи торговельної сфер ще й чинниками природного середовища, що часто є визначальними для отримання необхідних результатів. Однак, досвід практичної діяльності підприємств, в тому числі і сільськогосподарських, переконливо доводить можливість мінімізації ризиків. Отже, доцільним є розгляд ризику в якості об'єкта управлінського впливу, що зумовлює виникнення специфічної сфери управлінської активності суб'єкта економічних відносин — ризик-менеджменту. В свою чергу, раціональне використання процедур ризик-менеджменту потребує глибокого усвідомлення сутності категорії «ризик», що не є можливим без аналізу еволюції наукових поглядів на неї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню категорії ризику, як економічного явища, в своїх працях приділяли увагу такі відомі зарубіжні вчені, як А. Сміт, Дж. Мілль, А. Пігу, А. Маршал, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, а також сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема, Д. Ліндлей, В.Д. Рудашевський, Л.Г. Шаршукова, О. Бігняк, Є. Білоусов, А.Ю. Харко і В.Ю. Харко та багато інших.

Метою статті є вивчення генезису наукових позицій щодо трактування змісту категорії «ризик» в контексті еволюції економічної науки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Актуальність даної теми для нашої країни обумовлена тим, що проводивши політику планового будівництва економіки, в середині 30-х рр. слово «ризик» було оголошено «буржуазним поняттям», що неприйнятним новому соціально-економічному устрою. Хоча, за даними В.В. Вітлінського та С.І. Наконечного, ще в 20-ті рр. у СРСР поняття «ризик» було нормативно закріплене у деяких законодавчих актах стосовно виробничої та раціоналізаторської діяльності [5, с. 3]. Таким чином сформувався помилковий стереотип поступового відмирання ризику по мірі розвитку планового характеру системи господарювання, оскільки вважалось, що в процесі соціалістичного виробництва не існувало елементів невизначеності, а отже, з часом поняття «ризик» зникло зі сторінок енциклопедій, наукових статей та спеціалізованої літератури.

Таким чином, ризик повністю відносився до явищ капіталістичного господарювання. Ігнорування проблем ризику досягло такого крайнього ступеню, що саме поняття «ризик» навіть не включалось в енциклопедію «Політична економія», Філософську енциклопедію, словник «Науково-технічний прогрес», відсутнє воно й в останніх виданнях «Велика радянська енциклопедія» та «Радянський енциклопедичний словник», поняття ризику пояснювалось лише в тлумачних словниках російської мови [10, с. 233; 12].

На думку О.В. Малахової така позиція глибоко помилкова, оскільки в умовах адміністративно-командної економіки ризик функціонування господарських суб'єктів вважався мінімальним, проте, тим не менш, був присутній і виявлявся у неефективному використанні ресурсів і зниженні корисності суспільного виробництва [9, с. 17]. Виникнення нового інтересу до прояву ризику в сферах господарської діяльності пов'язано з проведенням економічних реформ. Сфера господарювання стає все більш ринковою, вносить в економічну діяльність додаткові елементи невизна-